

Atelier Jacob van Oostanen,
'Portret van Jacob van Oostanen'
(kopie naar zelfportret), 1533,
37,9 x 29,5 cm, Amsterdam,
Rijksmuseum (Amsterdam)

AMSTERDAM MUSEUM - VOORHEEN AMSTERDAMS HISTORISCH MUSEUM - GEEN LADDERS/PUZZELS

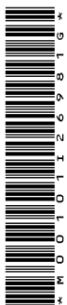

Voor de overgang
van Middeleeuwen
naar Renaissance in
'Holland' fungeerde
jacob Cornelisz.
van Oostsanen
als spilfiguur.

DOOR FRANK VAN DER PLOEG

Cultureel ondernemer

Cornelis Anthonisz.,
'Maaltijd van rot van de
voetboogschutters, de
Braspenningmaaltijd',
1533, 130 x 206,5 cm,
Amsterdam Museum
(Amsterdam)

h

'Salome met het hoofd
van Johannes de Doper',
1524, 73 x 53,5 cm,
Amsterdam, Rijksmuseum
(Alkmaar)

et inmiddels allesbehalve katholieke Amsterdam kent een religieuze traditie, die teruggaat tot 1345: de Stille Omgang. In een maarts weekend schuifelen groepjes zwijgenden vanaf het Spui naar de Oude Kerk om via de rosse buurt terug te keren in de Kalverstraat bij de plek waaraan de 'Heilige Stede' sinds de late Middeleeuwen haar status dankte: het Mirakel van Amsterdam. Het Amsterdam Museum bewaart een achttal geschilderde fragmenten op doek, die delen van het mirakelverhaal verbeelden. De functie van de doeken is nog altijd niet helemaal opgehelderd. Ze zouden kunnen zijn gebruikt als processievaan deis, maar misschien zijn ze vervaardigd voor het bezoek van keizer Karel V in 1515. Het ligt sterk voor de hand dat de opdracht daartoe is gegeven aan de belangrijkste schilder van de stad.

Schuin tegenover de Heilige Stede koopt in 1500 schilder Jacob Cornelisz. zijn eerste huis: het Lelick Aensicht. In 1520 is hij welvarend genoeg om ook het naastgelegen pand te kopen. De huizen zijn strategisch gesitueerd: de Kalverstraat is in die dagen al een belangrijke handelsstraat, want gelegen tussen Amstel en IJ, met verbinding naar de Plaats (de Dam) en de Paardenmarkt. Niet alleen een belangrijke route voor klandizie, ook de klanten zelfbewonen veelal panden aan de Kalverstraat of direct in de buurt. Zo woont de bankier Pompeius Occo (1483-1537) schuin tegenover Jacob. Occo was goed voor privéopdrachten, maar heeft – als kerkmeester van de Kapel ter Heilige Stede tussen 1513-1519 – wellicht ook bemiddeld bij de opdracht voor de Mirakeldoeken. Het Mirakel was bepaald profijtelijk, zeker met de Heilige Stede als overbuur. Jacob legt zich niet alleen toe op schilderijen, hij is ook zeer productief als ontwerper van

prenten. Speciaal voor de drommen pelgrims waren er houtsnedes verkrijgbaar met een voorstelling van het Mirakel. Een tastbare herinnering, die grif van de hand zal zijn gegaan.

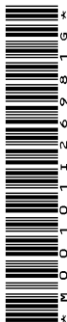
Toch beperkt de werkzaamheid van Jacob zich niet tot zijn 'buurtbewoners'. Hij bestiert een werkplaats, die klanten in de verre omtrek bedient. Er zijn relaties met noordelijker opdrachtgevers als Jan Gerritsz. van Egmond van de Nijenburg (?-1523), van wie liefst vier vrijwel identiek portretten bewaard zijn gebleven. Ook zijn betalingen (1526-1528) bekend voor een 'heylich Cruys tafele' in opdracht van de abdij van Egmond. Een Los luik met de *Verzoeking van Christus* (nu in Aken) wordt daarmee in verband gebracht. Uitgaand van de huidige kennis had Jacob met zijn atelier ook de hand in gewelfschilderingen voor minimaal zeven kerken.

zelfbewust

Voor zover nu bekend is Jacob Cornelisz. de eerste, bij name bekende kunstenaar van Amsterdam. De uit Oostzaan afkomstige Jacob Cornelisz. (ca. 1475-1533) is ook de eerste 'Hollanse' schilder, als we de samenstellers van het project mogen geloven. Van Oostzaan – de achternaam werd er op basis van de vermelding bij Carel van Mander in de negentiende eeuw aangeplakt, terwijl hij zichzelf Jacob van Amsterdam noemde – verdient een retrospectief. Zijn rol als baanbrekend kunstenaar in de overgang van Middeleeuwen naar Renaissance is lange tijd onderschat. Hij runde een groot atelier, waar nogal wat schilders op verschillende niveaus hand- en spandiensten zullen hebben verleend. In ieder geval zullen zijn zoons, Cornelis (geen werk bekend) en de later als portretschilder furor makende Dirck Jacobsz. (ca. 1497-1567), de kunst van hun vader hebben afgekeken, evenals zijn kleinzoon, de schilder/prentmaker/cartograaf Cornelis Anthonisz. (ca. 1505-53). Ook van Jan van Score! (1495-1562) is bekend dat hij in Van Oostzaans atelier heeft gewerkt.

Via zijn prenten kon Jacob zijn beeldtaal verspreiden. Zijn gewelfschilderingen zullen indruk hebben gemaakt op parochianen en andere kerkgangers en hij wordt verantwoordelijk geacht voor ontwerpen voor (liturgisch) textiel. Hiermee heeft zijn invloed veel verder kunnen reiken dan wanneer hij alleen voor de Jokale (of zelfs 'Landelijke') elite zou hebben geschilderd. Het 'Hollands' is hier trouwens kleiner dan het lijkt: het betreft het graaf-

**Voor zover nu bekend
is Jacob Cornelisz. de
eerste, bij name
bekende kunstenaar
van Amsterdam.**

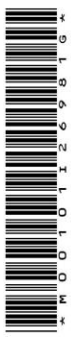
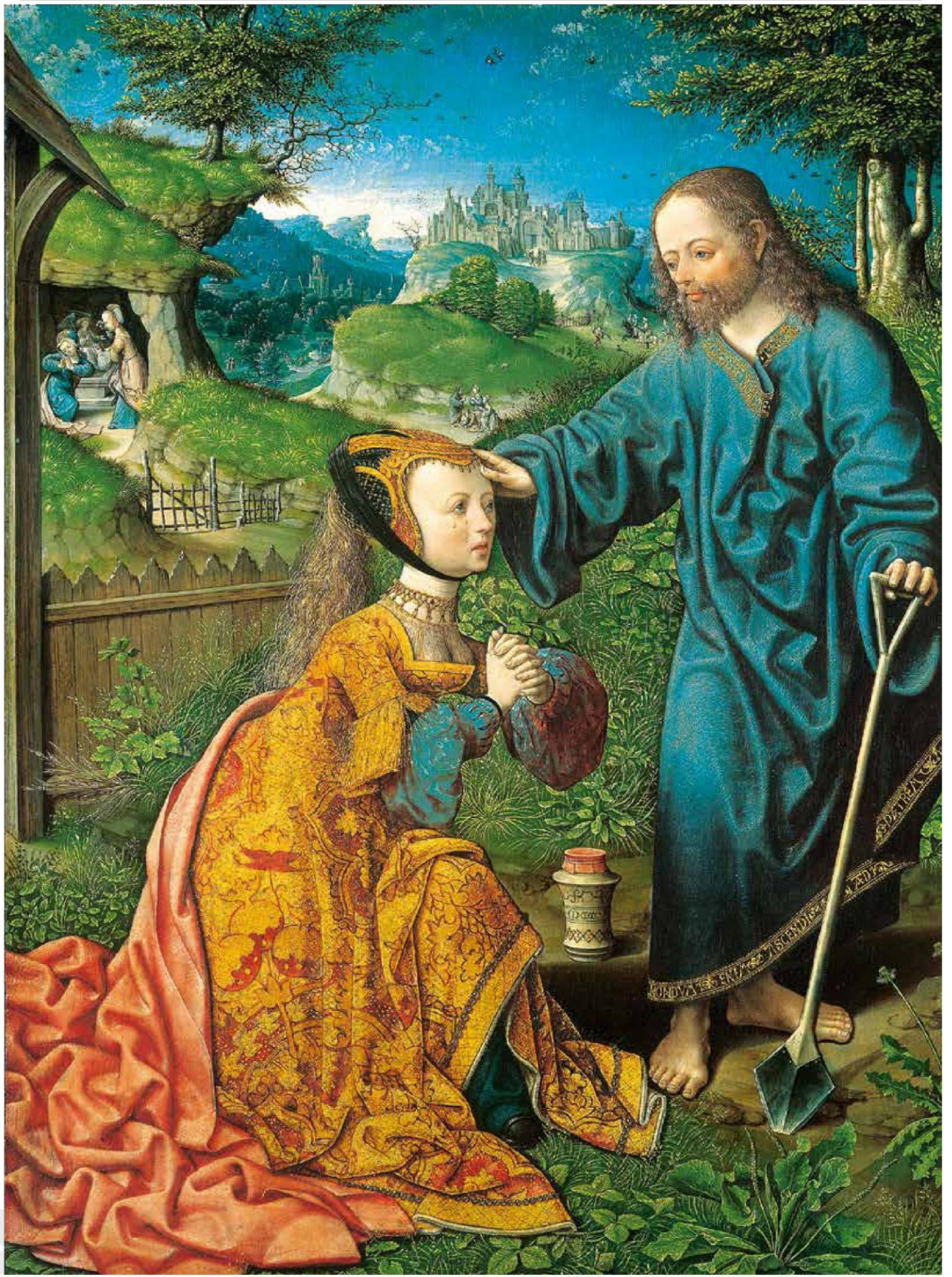

9 781940 211010

schap, ruwweg de huidige provincies Noord- en Zuid-Holland. Op zijn positie als eersteling is natuurlijk wel wat afte dingen. Er waren heus voorgangers die de markt bedienden en uiteraard was Jacob geen autodidact – zijn vroege werk toont stilistische verwantschap met dat van de Haarlemmer Geertgen tot Sintjans, bij wie hij mogelijk in de leer is geweest. Jacob wordt echter met recht gebracht als eerste cultureel ondernemer. Zelfbewust voorzag hij veel van zijn werk van zijn initialen en huismerk, een logo avant la lettre.

Het uitvoerige onderzoek naar Van Oostsarren resulteerde in een eigen website, een publicatie en de tentoonstellingen in Amsterdam en Alkmaar. In die stad ligt de nadruk op de kunsthistorische betekenis van Jacob, zijn 'artistieke' productie en de recent gerestaureerde gewelfschilderingen in De Grote of Sint Laurenskerk. Het Amsterdam Museum 'schildert' het leven in de tijd van Jacob Cornelisz. Ook daar zijn topstukken te zien: naast de Mirakeldoeken onder andere een memorietafel voor de familie Boelen: de 1512 gedateerde *Aanbedding/Geboorte*. Het is één van de weinig tastbare zaken die herinneren aan de tijd dat Amsterdam liefst 21 kloosters rijk was. Margriet Boelensdr. schonk het werk aan het Kartuizerklooster, getuige een aantekening in de kloosterrekeningen. Deze memorietafel ter nagedachtenis aan haar ouders

en hun gezin zit vol interessante details, zoals het zee- of havengezicht in het doorkijkje, een subtiële verwijzing naar de naam van het klooster: 'Sint Andries ter Zaliger Haven'.

veelzijdig

Het Stedelijk Museum Alkmaar toont de rijkdom van Jacobs oeuvre: ruim twintig van de 35 schilderijen die met hem in verband zijn te brengen, naast vele houtsnedes, liturgisch textiel als koorkappen en kazuifels, en een enkel gebrandschilderd glasruitijs. De vroegst gesigneerde houtsnedes dateren van 1507, net als de vroegste twee schilderijen. De *Noli me tangere* wijkt in stijl af van het andere werk uit dat jaar, een *Kruisiging*. Onderzoeker Daantje Meuwissen geeft als één van de belangrijkste kenmerken van het handschrift van Jacob dat het meer getekend dan geschilderd is, bijna alsof we naar een tapijtweefsel van kleine streekjes kijken. De *Kruisiging* is doorgelicht met infrarood, waarbij de onderliggende schets zichtbaar is gemaakt. Die komt stilistisch overeen met het handschrift van de gesigneerde houtsnedes, waardoor geconcludeerd kan worden dat het werk in de werkplaats is ontstaan. De figuren op de voorgrond zijn geschilderd met het 'grafische handschrift' van Jacob. Andere delen van het schilderij zouden door werkplaatsassistenten zijn geschilderd. De *Noli me tan-*

Jacob Cornelisz van Oostsanen, Plafondschildering en detail, ca. 1518-19]. Alkmaar, Grote of Sint Laurenskerk

< Jacob Cornelisz van Oostsanen, 'Noli me tangere', 1507, 54,5 x 39 cm, Kassei, Staatliche Museen [Alkmaar]

De *Noli me tangere* werpt andere bedenkingen OP.. Het zou haast té ambachtelijk zijn geschilderd.

HET MIRAKEL VAN AMSTERDAM

Een doodzieke man krijgt het Heilig Sacrament (een hostie), geeft echter over en het braaksel belandt in het haardvuur. De dienstmeid ontdekt de volgende ochtend in de vuurhaard een stralende en ongeschonden hostie. Oe priester van de Sint Nicolaaskerk (Oude Kerk) brengt de hostie tweemaal heimelijk over naar de kerk, maar de hostie keert uit eigen beweging terug. Hierop besluit hij de wonderhostie met een volwaardige processie over te brengen, met 'blijvend' resultaat. Vrijwel direct nadat het wonder werd erkend, richt men een gebedshuis op, dat na enkele branden - die de hostie uiteraard overleeft - resulteert in de Kapel ter Heilige Stede. Na de Alteratie in 1578 is het godshuis ontdaan van al het uiterlijk katholieke vertoon.

Het mirakel ter heilige stede, 'Het terugbrengen van de teruggekeerde hostie naar de Oude Kerk', ca. 1515, tempera op doek, 113 x 41,5 cm, Amsterdam Museum, bruikleen Protestantse Gemeente (Amsterdam)

gere werpt andere bedenkingen op. Het zou haast té ambachtelijk zijn geschilderd. Maar de aandacht voor details, het brokaatpatroon dat voorkomt op werken die niet ter discussie staan en ook de aanwezigheid van een weegbreeplant, die vrijwel identiek is aan die op het onbetwiste schilderij *David en Abigail* (1507-08) zijn argumenten om het werk aan Jacob toe te schrijven

Het enige gedateerde én gesigneerde werk dat in Alkmaar is te zien, is *Salomé met het hoofd van Johannes de Doper* (1524). Het schilderij markeert een stijlbreuk: de architectuur is sober en het palet meer in de frisse pasteltinten die we kennen van van Score!. Toeval of niet, Van Score keerde dat jaar terug uit Italië en bracht wellicht zo de zuidelijke invloed mee naar de man bij wie hij eerder werkzaam was. Jacob was, dik in de vijftig, nog goed in staat om stilistisch het roer nog eens om te gooien. Het mooie van het bij elkaar brengen van zo'n veelzijdige productie is dat iedereen zelf kan oordelen in hoeverre dat allemaal uit één koker kan komen. Van een andere orde is het gegoochel met namen. Hij signeerde schilderijen en prenten met een I en een A met daartussen een monogram. Bij de prenten stond hieronder dan ook nog een kleinere 'c'. De drie letters zijn wel duidelijk: Jacob, Amsterdam en Cornelisz. Het monogram zou een grote 'M' kunnen zijn met een kleine 'v' erin. Onderzoekers houden het echter op een omgekeerde 'W', die zou verwijzen naar de familienaam 'War'. Jacob heette eigenlijk Jacob Cornelisz. War van Amsterdam. Op basis van archiefonderzoek is dit aannemelijk, het onderstevende plaatsen van de W lijkt dat alles behalve.

Het door Care! van Mander verstrekte gegeven dat Jacob een schilderende broer had, 'Buys' geheten, die in Alkmaar werkzaam was, compliceert het nog eens. In het Alkmaarse lijk inmiddels drie schilders met de naam Cornelis Cornelisz. Buys actief te zijn geweest. Meuwissen noemt deze kwestie een 'kunsthistorische janboel'. Heerlijk. Er blijft genoeg te bestuderen.

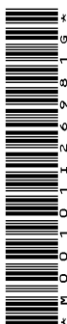
Frank van der Ploeg is kunsthistoricus en freelance publicist.

- **'Van Oostsanen – de eerste Hollandse Meester'**, 15 maart t/m 29 juni, Amsterdam Museum, Kalverstraat 92, Amsterdam; ma t/m zo 10-17; MK gratis; www.amsterdammuseum.nl
- Stedelijk Museum, Canadaplein 1, Alkmaar; dit/m zo 10-17; MK € 3,00; www.stedelijkmuseumalkmaar.nl
- **De Grote of Sint Laurenskerk**, Koorstraat 2, Alkmaar. ma t/m zo 11-17; toegang gratis; www.grotekerk-alkmaar.nl publicatie € 29,95 (Uitgeverij de Kunst); www.vanoostsanen.nl

In samenwerking met de ANWB zijn verschillende routes uitgezet: een wandelroute door Amsterdam, een autoroute van Oostzaan naar Alkmaar en een fietsroute in en om Alkmaar.

Jacob Cornelisz van Oostsanen, 'De geboorte van Christus met aanbidding der koningen en familie Boelen', 1512, 128 x 77 cm, Napels, Museo di Capodimonte (Amsterdam)

In het Alkmaarse lijken inmiddels drie schilders met de naam Cornelis Cornelisz. Buys actief te zijn geweest.

